УДК 159.9:504.05

Екологічні установки як фактор екологічно відповідальної поведінки

Кряж І.В., Андроннікова К.А.

Вивчається зв'язок екологічних установок особистості з готовністю до екологічно відповідальної поведінки. З використанням структурного моделювання виявлені причинно-наслідкові зв'язки між екологічною стурбованістю (насамперед її афективним компонентом), екологічною інформованістю, екологічною інтернальністю та декралуємою проекологічною поведінкою. Виявлений зв'язок різних показників екологічної стурбованості (у тому числі – нової екологічної парадигми) із антиципацією, що вивчалася за допомогою методики у вигляді комп'ютерної гри (розробка К.А. Андроннікової).

Ключові слова. Екологічна стурбованість, екологічна інтернальність, антиципація, нова екологічна парадигма, екологічна інформованість, проекологічна поведінка, моделювання структурними рівняннями.

Изучается связь экологических установок личности с готовностью к экологически ответственному поведению. С использование структурного моделирования выявлены причинно-следственные связи между экологической озабоченностью (в первую очередь, аффективным компонентом), экологической информированностью, экологической интернальностью и декларируемым проэкологическим поведением. Выявлена связь разных показателей экологической озабоченности (в том числе – новой экологической парадигмы) с антиципацией, изучаемой с помощью оригинальной методики в виде компьютерной игры (разработка К.А. Андрониковой).

Ключевые слова: экологическая озабоченность, экологическая интернальность, антиципация, новая экологическая парадигма, экологическая информированность, проэкологическое поведение, моделирование структурными уравнениями.

Connection of ecological attitudes with readiness for ecologically responsible behaviour is studied. About use of structural equation modeling relationships of cause and effect between ecological concern (first of all, its affective component), ecological knowledge, ecological internality and declared proecological behaviour are revealed. Connection of different parameters of ecological concern (including a new ecological paradigm) with anticipation investigated by means of original technique in the form of a computer game (K.A. Andronikova's development) is revealed.

Keywords. Ecological attitudes, ecological concern, ecological knowledge, ecological internality, new ecological paradigm, proecological behaviour, anticipation, structural equation modeling.

У зв'язку з поглибленням глобальної екологічної кризи особливо актуальним є вивчення екологічних установок та проекологічних намірів як факторів формування екологічно відповідальної поведінки.

Триває втрата природою захисних сил, наростають глобальні зміни, що є загрозою близькому майбутньому людства. Факти свідчать, що багато районів світу наближаються до стану екологічної кризи. У суспільства майже не залишилося часу, щоб виробити ефективні заходи у відповідь, навіть якщо припустити, що ситуація стабілізується. Люди все рідше стають безпорадними жертвами розгулу природної стихії, але все частіше страждають від наслідків власної діяльності. Нездатність передбачити результати та дефіцит необхідних знань часто стають причинами відстрочки прийняття антикризових заходів. Поряд з інформованістю людини, як важливий внутрішній фактор, що впливає на екологічні установки, вбачається здатність до прогнозування – антиципація. Розгляд перспективи дозволяє говорити про те, що може статися, і що слід робити для стимулювання або, навпаки, запобігання тих чи інших подій. Проблема антиципації є у сьогоденному суспільстві надзвичайно актуальною, тому ми включили вивчення зв'язків антиципації з екологічними установками особистості до задач нашого дослідження.

Надзвичайно важливо розглянути роль екологічної стурбованості, як інтегральної установки, вбудованої в систему регуляції екологічно значущої поведінки. А саме, розглянути різні аспекти екологічної стурбованості, такі як когнітивний та афективний у їх загальній та індивідуальних ролях у визначенні поведінки. Таким чином, необхідно дослідити зв'язок екологічної стурбованості (у різних її аспектах) з рівнем екологічної інформованості та екологічною поведінкою людини. Тому метою нашого дослідження стало вивчення впливу екологічних установок на готовність до екологічно відповідальної поведінки залежно від рівня екологічної інформованості та антиципації.

Як особистісна диспозиція екологічна стурбованість включає три: афективний, когнітивний і поведінковий компоненти. У широко відомої моделі VBN (цінності – переконання – норми) П. Стерна і колег [4] підкреслюється роль НЕП (нової екологічної парадігми [2]) як переважно когнітивного компоненту екологічної стурбованості (докладніше модель Стерна розглянуто нами у [6]). Однак необхідно враховувати й афективний компонент [3]. Ми вважаємо, що афективне ядро екологічної стурбованості пов'язане із опозицією смислів екологічної загрози смислам екологічної безпечності [5]. Таке переживання може підштовхувати до мобілізації зусиль, викликати прагнення до екологічно відповідальних дій. Однак, воно ж може спровокувати запуск захисних механізмів, наприклад, заперечення або раціоналізація та інш. У логіці моделі VBN ми припускаємо, що визначальним в даному випадку для екологічного занепокоєння буде рівень екологічної інформованості. Інформованість сприяє більш глибокому розумінню екологічних проблем і безпосередньої участі в їх вирішенні. Афективний відгук при більшій інформованості буде мати більш продуктивні шляхи реалізації. Крім того, екологічне занепокоєння може стимулювати до оволодіння відповідною інформацією. При цьому рівень сформованості внутрішнього локусу контролю (інтернальності) визначає, наскільки екологічна інформація, якою володіє людина, обумовлює екологічну відповідальність поведінки. Оскільки не саме знання інформації, а прийняття на себе відповідальності за набуття цією інформацією разом із розумінням того, які можуть бути конструктивні дії, призводить до збільшення проекологічності поведінки (як це відображено в моделі Стерна).

© Кряж І.В., Андроннікова К.А., 2011

Таким чином нами було висунуто наступні гіпотези:

Гіпотеза 1: Існує послідовна модель причинно-наслідкових зв’язків між екологічною стурбованістю, екологічною інформованістю, інтернальністю та екологічно відповідальною поведінкою особистості

Гіпотеза 2: Афективна (безпечність) та когнітивна (НЕП) складові екологічної стурбованості впливають на екологічну інформованість, інтернальність та екологічно відповідальну поведінку особистості.

Як важливий внутрішній фактор, що впливає на екологічні установки, вбачається здатність до прогнозування – антиципація. Оскільки екологічна ситуація – часто ситуація перспективи, а проекологічна дія часто потребує в людини розуміння наслідків вчинків, нами була висунута наступна гіпотеза.

Гіпотеза 3: Існують причинно-наслідкові зв’язки між антиципацією, екологічною стурбованістю та екологічно відповідальною поведінкою.

Крім того, результати численних досліджень вказують на певні статеві розбіжності в різних показниках екологічної стурбованості. Тому окремим завданням став порівняльний аналіз різних показників екологічної стурбованості, екологічно відповідальної поведінки та антиципації в юнаків та дівчат.

Методи дослідження:

При дослідженні екологічної стурбованості використовувались методика ЭкО15 (І.В.Кряж) та методика НЕП (Р.Данлоп, К.Ван Лір), опитувальник проекологічної поведінки (досліджується декларована екологічно відповідальна поведінка) [1], розроблений нами опитувальник на рівень екологічної інформованості. Також була використана методика вимірювання антиципації у вигляді комп’ютерної гри «Знайди шлях» (розробка К. А. Андронікової), побудована на теорії Б.Ф. Ломова й Е.Н. Суркова [7; 8]. За своєю формою ця методика є цікавою та захоплюючою грою; вона вже була опробована в іншому дослідженні, де показала себе, як зручний та ефективний засіб вивчення антиципації: здатності, у самому широкому сенсі, діяти й приймати ті або інші рішення з певним тимчасово-просторовим випередженням у відношенні очікуваних майбутніх подій. При аналізі даних: показники кореляції Спірмена та Пірсона, критерій Манна-Уітні, метод моделювання структурними рівняннями.

Вибірка: 72 студента віком 19-24 роки (26 юнаків та 46 дівчат).

Порівняльний аналіз даних, отриманих в групах дівчат та юнаків, виявив значущі розбіжності за двома показниками: екологічної інтернальності (методика ЕкО15) та біоцентризма (методика НЕП). Екологічна інтернальність значимо більш виражена у групі юнаків ($\rho < 0,05$). Вони більш схильні до внутрішнього локусу контролю в екологічній сфері. Біоцентризм значимо більше виражений у дівчат ($\rho<0,05$). Вони схильні більше юнаків до визнання за іншими видами рівних з людьми прав на існування, а це розширює інформаційний простір, релевантний екологічній стурбованості. Тобто за цим показником дівчата потенційно більш екологічно стурбовані, ніж юнаки.

Слід відзначити, що з екологічної інформованості, антиципації та екологічно відповідальної поведінки статеві розбіжності не виявлені.

Зв’язок екологічної стурбованості, екологічної інформованості та проекологічної поведінки.

Для перевірки гіпотез про причинно-наслідкові зв’язки змінних ми звернулися до методу моделювання структурними рівняннями. Аналіз шляхів проводився в модулі Sepath програмного пакета Statistica 7. Оцінка компонентів здійснювалася методом найменших квадратів з подальшим застосуванням методу максимальної правдоподібності. При оцінці придатності моделей враховувалися наступні індекси: рівень p для статистики c2 (має бути більш за 0,05), відношення c2 до ступенів свободи df (при хороший відповідності даних моделі не превищує 2), RMSEA (має бути <0,05); індекс GFI (має бути >0,95).

Нами була перевірена гіпотеза 1 про відповідність моделі послідовних причинно-наслідкових зв’язків між екологічною стурбованістю, екологічною інформованістю, інтернальністю та екологічно відповідальною поведінкою особистості (Малюнок 1).

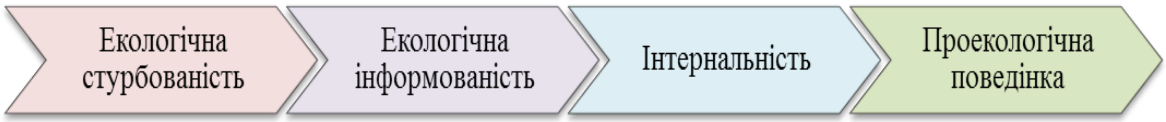

Малюнок 1. Модель причинно-наслідкових зв’язків між екологічною стурбованістю та проекологічною поведінкою.

Враховуючи обидва аспекти екологічної стурбованості, а саме афективну та когнітивну її складові, ми перевірили два варіанти моделі із різними показниками екологічної стурбованості. У варіанті з загальним показником екологічної стурбованості НЕП (переважає когнітивна складова) ми отримали значимі зв’язки на усіх ланках. Але загалом модель має слабкі показники, які вказують на недостатню її відповідність емпіричним даним: c2/df=8,3/1; p=.004; RMSEA .069; GFI .947. У варіанті з показником «Безпечність» за опитувальником ЕкО15 (афективна складова) зв’язки значимі на усіх ланках та загальні показники моделі свідчать про її добру відповідність емпіричним даним: c2/df=.0007/1; p=.979; RMSEA 0; GFI 1.

Тобто можна сказати, що саме афективна складова має більшу вагу у моделі причинно-наслідкових зв’язків. Але, когнітивна складова екологічної стурбованості також має вплив на рівень екологічної інформованості, проте значно менший.

Крім того, кореляційний аналіз показав, що когнітивний та афективний компоненти екологічної стурбованості тісно пов’язані. Ми бачимо необхідність перевірити гіпотезу 2 про одночасний вплив і афективної, і когнітивної (НЕП) складових на екологічну інформованість, інтернальність та проекологічну поведінку (Малюнок 2).

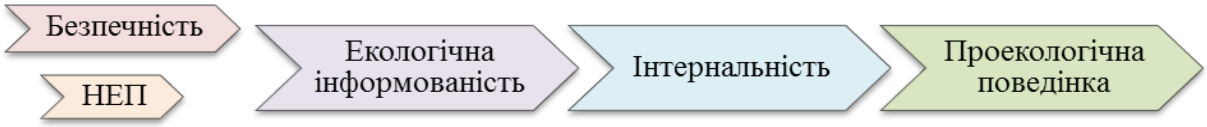

Малюнок 2. Модель причинно-наслідкових зв'язків між афективною (безпечність) і когнітивною (НЕП) складовими екологічної стурбованості та проекологічною поведінкою.

Виявлені значимі зв'язки на усіх ланках, отже вплив екологічної стурбованості на проекологічну поведінку опосередкований екологічною інформованостю людини та локусом контролю у сприйнятті антропогених екологічних змін. Проте показники моделі взагалі дуже слабкі, набагато слабші ніж у моделях окремо з афективним та когнітивним компонентами: c2/df=48,7/4; p<.0001; RMSEA .2; GFI .823. Достовірність одночасного впливу обох показників на проекологічність поведінки дуже низька, тобто можна припустити наявність різних механізмів впливу на проекологічну готовність емоційного ставлення до сучасних екологічних проблем, з одного боку, та світоглядних переконань – з іншого.

Таким чином, можна сказати, що саме емоційне сприйняття людиною екологічних аспектів буття, її афективні переживання, оказують головний вплив на готовність до проекологічної поведінки. Когнітивний аспект також важливий, і самостійно він теж може призводити до реалізації установки на проекологічну поведінку, але у значно меншій мірі. Крім того, було виявлено, що когнітивний та афективний компоненти екологічної стурбованості тісно пов'язані і одночасно можуть впливати на проекологічну поведінку, хоча у даному випадку, вірогідно, будуть діяти більш складні механізми, бо одночасний вплив дуже залежить від ситуації.

Зв'язок антиципації з екологічною стурбованістю, екологічною інформованістю та проекологічною поведінкою.

Кореляційний аналіз показав зв'язок на значимому рівні антиципації та біоцентризма (шкала НЕП) r= 0,3 (ρ <0,05), але він достатньо слабкий. Крім того, ще декілька шкал екологічної стурбованості показали слабкі, на рівні r= 0,2 (ρ<0,05) зв'язки, що дає підгрунтя до того, щоб перевірити причинно-наслідкові зв'язки між антиципацією та екологічною стурбованістю (див. Гіпотеза 3).

Аналіз шляхів показав, що існує значимий одночасний зв'язок антиципації з когнітивною, афективною складовими екологічної стурбованості та інтернальністю, тобто з усіма основними показниками екологічної стурбованості. Модель отримала підтвердження, на що вказують такі показники: c2/df=1,88/1; p=.389; RMSEA 0; GFI .96.

Здатності до прогнозування впливають на загальний рівень екологічного занепокоєння людини. Щоб людина свідомо та раціонально розуміла важливість екологічних дій, вона повинна вбачати наслідки, вміти добре прогнозувати події. Також здатність до передбачення є підгрунтям для розуміння небезпечності антропогених екологічних змін, що викликає відповідну занепокоєність (та зниження екологічної безпечності) – афективну складову екологічної стурбованості.

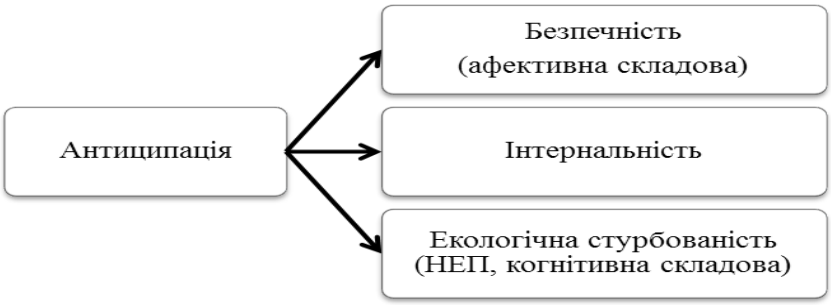

Малюнок 3. Модель причинно-наслідкових зв'язків між антиципацією та екологічною стурбованістю.

Повертаючись до нашої першої моделі (див. Малюнок 1) та враховуючи вплив антиципації на екологічну стурбованість, логічно припустити модель 4 (мал.4).

Малюнок 4. Модель причинно-наслідкових зв'язків між антиципацією та проекологічною поведінкою.

Проте, така модель в цілому не отримала статистичного підтвердження, також перевірка не підтвердила зв'язок антиципації із екологічною стурбованістю в означеному моделлю контексті.

Також у логіці попередньої моделі (мал.1) можна припустити, що здатність до прогнозування може виступати у якості необхідного когнітивного внутрішнього фактора при актуалізації готовності до проекологічної поведінки замість інтернальності (мал.5).

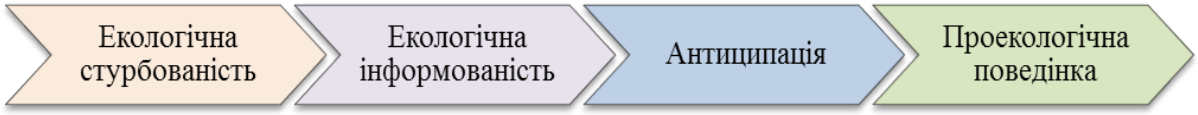

Малюнок 5. Модель причинно-наслідкових зв’язків між екологічною стурбованістю та проекологічною поведінкою через антиципацію.

У результаті перевірки даної моделі і з когнітивною складовою, і з афективними складовими екологічної стурбованості, значимих зв’язків на усіх ланках не знайдено.

Таким чином Гіпотеза 3 підтвердилася частково. Ми виявили зв’язки між антиципацією та екологічною стурбованістю, проте не причинно-наслідкові, а кореляційні. Крім того, не визначився зв’язок антиціпації з екологічно відповідальною поведінкою.

Здатність людини емоційно переживати екологічні проблеми, розуміти важливість екологічних дій та прийняти на себе відповідальність за свої вчинки у екологічному плані, безпосередньо пов’язана з особливостями прогностичної сфери, антиципацією. Проте, як цей зв’язок впливає на поведінку людини, у даному дослідженні не було виявлено. Тобто ми бачимо, що присутність екологічної стурбованості разом із антиципацією, яка впливає на її рівень, напряму не пов’язана з реальними екологічно значущими діями особистості, що дає підстави для подальших наукових пошуків.

Висновки

1.В ході дослідження були виявлені певні статеві відмінності. А саме, в юнаків більш виражена екологічна інтернальність, а у дівчат – біоцентрічна занепокоєність, яка базується на визнанні прав інших тварин.

2.Розроблена та підтверджена причинно-наслідкова модель, за якою екологічне занепокоєння впливає на рівень екологічної інформованості, що детермінує екологічну інтернальність, а це, в свою чергу, визначає проекологічность поведінки. Таким чином, екологічна інформованість та екологічна інтернальність опосередковують вплив екологічного занепокоєння на проекологічну поведінку.

3.Афективний компонент переживання екологічної стурбованості оказує більший вплив на проекологічність поведінки у порівнянні із когнітивною складовою, відображеною у так званій новій екологічній парадигмі.

4.Рівень антиципації впливає на когнітивний, афективний компоненти екологічної стурбованості та екологічну інтернальність особистості.

Результати проведеного дослідження показують, що для формування екологічно відповідальної поведінки слід сприяти розвитку екологічної інтернальності, особистісному сприйняттю інформації, розумінню наслідків власних дій, тощо, створюючи певний екологіно-інформаційний контекст. Крім того, зв’язок екологічного занепокоєння та антиципації вказує на необхідність розвитку здатності до прогнозування, як умови екологічної відповідальності. Планується продовжити дослідження у даному напрямі, звернути більше уваги на властивості особистості та її механізми психологічного захисту, оскільки переживання занепокоєння може визивати активацію цих механізмів, а з іншого боку, засвоєння екологічної інформації, що є емоційно насиченою, може залежати від сформованості та зрілості захисних механізмів.

Література

1. Casey P. J., Scott K Environmental concern and behaviour in an Australian sample within an ecocentric – anthropocentric framework // // Australian Journal of Psychology. – 2006. –Vol. 58. – No. 2. – P.57 – 67

2. Dunlap R.E., Van Lier K.D., Mertig A.G., Jones R.E. Measuring endorsement of the new ecological paradigm: a revised NEP scale // Journal of social issues. – 2000. – Vol. 56. – N. 3 – P. 425-442

3. Schultz W.P. Empathizing with nature: the effect of perspective taking on concern for environmental issues // Journal of social issues. – 2000. – Vol.3. – N 56. – P. 391-406

4. Stern P.S. Toward a coherent theory of environmentally significant behavior // Journal of social issues. – 2000. – Vol.56. – N 3. – P. 407-424

5. Кряж И.В. Структурная модель обыденных представлений о проблеме экологической безопасности // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Психологія». – 2010. – №902. – Вип.43. – С. 126-137

6. Кряж И.В., Качикова О.С. К проблеме регуляции проэкологического поведения // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: «Психологія». – 2010.– №902. – Вип.43. – С.137-140

7. Ломов Б.Ф., Сурков Е.Н. Антиципация в структуре деятельности. - М.: Наука. – 1980. – 280 с.

8. Сычев О. А. Исследование прогнозирования в психологии. // Сибирская психология сегодня: Сборник научных трудов.- Вып. 2. - Кемерово: Кузбассвузиздат, 2004. - С. 63-70

Надійшла до редакції 1.10.2011